

POSLJEDICE, OTPORI I SMISAO GLOBALIZACIJE

CONSEQUENCES, RESISTANCES AND MEANING OF GLOBALIZATION

ABSTRACT Reality of globalization is an inevitable question in sociology today so, in that sense, the issue of cultural globalization is one of the basic domains taking into account that globalization is the „process caused by the world system functioning, and establishment, on a global scale, of economic, political, cultural, ecological and information activity and global interconnectedness of the society“. (Miloradovic, 2001: 92). Therefore, globalization is a universal process or a set of processes generating interconnection and interdependence between a state and a society joining them into a modern world system.

Globalization in culture can also mean enrichment of culture, but also reduction of cultural pluralism to cultural monism or endangering cultural identities' pluralism. Globalization process in culture carries the danger of extrusion and swallowing individual cultural identities. Without soul or identity in a global society, we remain unrecognizable as members of some cultures. Cognition leads to resistance. Resistance doesn't have to be active only in the form of conflict and denying others, but asking for confession, but above all recognizing values of the own culture and identity.

Key words: globalization, identity, cultural identity, culture, resistance identity.

APSTRAKT Realnost globalizacije danas je neizostavno pitanje u sociologiji, pa je, u tom smislu i problem globalizacije kulture jedno od temeljnih područja, budući da je globalizacija „proces što ga uzrokuje djelovanje svjetskog sistema, te uspostavljanje, u svjetskim razmjerama privredne, političke, kulturne, ekološke i informacijske djelatnosti i globalne međusobne povezanosti društva.“ (Miloradović, 2001: 92) Dakle, globalizacija je univerzalan proces ili set procesa koji generišu međupovezanost i međuzavisnost između država i društava povezujući ih u jedan moderan svjetski sistem.

Globalizacija u kulturi može biti i obogaćivanje kultura ali i svođenje kulturnog pluralizma na kulturni monizam ili ugrožavanje pluralizma kulturnih identiteta. Proces globalizacije u kulturi nosi u sebi opasnost istiskivanja i gutanja pojedinačnih kulturnih identiteta. Bez duše ili identiteta u globalnom društvu ostajemo neprepoznatljivi kao pripadnici pojedinih kultura. Spoznaja vodi otporu. Otpor ne mora biti djelatan samo u formi sukobljavanja i negiranja drugih, već traženje priznanja, ali iznad svega uviđanja vrijednosti sopstvenih kultura i identiteta.

Ključne riječi: globalizacija, identitet, kulturni identitet, kultura, identitet otpora.

Globalizacija kao dominantan svjetski proces koji se stalno širi, ubrzava i jača, doprinosi sve većoj povezanosti i međuzavisnosti na svjetskom nivou. Dinamičnost procesa se ne očituje na isti način u svim njegovim aspektima. U stvari, pored globalizacije prisutni su procesi lokalizacije, pored integracije, vidljivi su i procesi fragmentacije. „Lokalizacija, fragmentacija, i regionalizacija neodvojivi su od globalizacije, a napetost između tih procesa uveliko određuje smjer svjetskih kretanja, od politike, ekonomije, do kulture“ (Vidojević, 2005: 111). Protivurječnost globalizacije je naročito vidljiva na području kulture, a budući da se kultura posmatra kao glavno uporište stvaranja i razumijevanja identiteta, te protivurječnosti će se reflektovati i na društvenu konstrukciju identiteta.

Jedan broj autora smatra da je globalizacija nastavak modernizacijskih procesa. R. Kalanj objašnjava, da je kulturna modernizacija obilježena procesom sekularizacije u kojem religijsko mišljenje, prakse i institucije gube presudno društveno značenje. No, pošto se ulaže prigovor da je to uglavnom Zapadni model, prihvata se stav o *modernizacijama*, koje opštu ideju modernosti kombinuju s različitim kulturnim i društvenim iskustvima, i prepliću se s različitim vrstama identitetskih obrazaca i konstrukcija. Definicija kulturne modernizacije kao sekularizacije se pokazala preopširnom, čak i u visokoindustrijalizovanim, a kamoli tranzicijskim i nerazvijenim društvima gdje religijska uvjerenja i religijske kulture igraju snažnu ulogu u profilisanju identiteta (Kalanj, 2007: 113–114). Nakon 11. septembra došlo je do osnaživanja islamističkog radikalizma. Rijetki su, međutim, obratili pažnju na polet crkava u bivšim komunističkim zemljama, u Istočnoj Evropi, Rusiji, na milione preobraćenika u Kini, na profilaciju raznih sekta širom svijeta (ibid., 122). Sa druge strane sve veće protivurječnosti se ogledaju i u „raspodjeli“ negativnih posljedica (naročito) tehnoekonomske globalizacije, kao što su sve veći jaz između bogatih i siromašnih, ekološka kriza koja naročito pogađa zemlje u razvoju i nerazvijene, a najmanje joj doprinose, kriminal, prodaja djece, prostitucija, mekdonaldizacija kulture, alijenacije, itd. Tu se otvaraju pitanja smisla globalizacije. Takva slika svijeta se, smatraju neki autori, stvara zbog „stampeda neoliberalne ideologije i raspojasane predatorske globalizacije“ (Vuletić, 2009: 94). Agresivna neoliberalna ideologija o dominaciji (američkog, zapadnog) kapitala podupire se od strane velikih moćnih država i transnacionalnih korporacija. A gdje ima moći ima i otpora...

1. Sukob civilizacija ili kraj istorije

Dvije paradigme koje su uveliko obilježile značajan broj rasprava o mogućim pravicima razvoja savremenog svijeta (poslije 1989-te), jesu Fukujamina o *kraju svijeta* i Hantingtonova o *sukobu civilizacija*.

Američki teoretičar japanskog porijekla, Frensis Fukujama (1992) interpretirajući događaje koji su se zbili tokom 1989. iznosi jedan (a što su i kasnija dešavanja dokazala) dosta problematičan stav o kraju istorije. On ne tvrdi da

je istorija bukvalno završena, i da neće biti svjetskih događaja, u smislu nečeg novog, već da je došlo do kraja istorije u hegelijanskom smislu, u smislu napredovanja ideje slobode. Po njegovom mišljenju, pad socijalizma je dokaz da nije moguć viši poredak slobode od onog koji je na djelu u društvima koja počivaju na liberalnim konstitutivnim principima. Liberalna demokratija predstavlja najvišu formu sistema vladavine, i odnijela je istorijsku pobjedu nad svojim suparnicima: nasljednom monarhijom, fašizmom, komunizmom, i tako predstavlja završnu fazu u razvoju evolucije čovječanstva - *kraj istorije*. Pad konkurentskih režima širom svijeta upravo dokazuje superiornost liberalne demokratije.

Ovakva razmišljanja su naišla na brojne kritike, a njegova antiteza jeste *o sukobu civilizacija* koju je razvijao Samuel Huntington. Centralna tema njegovog djela jeste da kultura i kulturni identitet koji je, na najširem nivou, civilizacijski identitet oblikuje modele kohezije, dezintegracije, i sukoba u posthladnoratovskom svijetu. Sve velike političke ideologije 20.v. su proizvod zapadne civilizacije: liberalizam, socijalizam, marksizam, socijaldemokratija, konzervativizam, nacionalizam i fašizam. Zapad, međutim, nije nikada proizveo važniju religiju. One su proizvod nezapadnih civilizacija. Kako se svijet pomjera iz svoje zapadne faze, ove ideologije slabe, a na njihovom mjestu dolaze religije i drugi kulturno zasnovani oblici identiteta. Međucivilizacijski sukob političkih ideja koji je posijao Zapad istisnut je međucivilizacijskim sukobom kultura i religije. „Postoji pretpostavka da je pad sovjetskog komunizma označio kraj istorije i univerzalnu pobjedu liberalne demokratije. Postoje mnogi oblici autoritarizma, nacionalizma, korporativizma, i tržišnog komunizma koji su živi u današnjem svijetu. U modernom svijetu religija je ta koja mobilise i motivise ljude. Arogantno je pomisliti da je Zapad, zbog pada sovjetskog komunizma, osvojio svijet za sva vremena, i da muslimani, Kinezi, Indusi i ostali žure da prigrlje zapadni liberalizam kao jedinu alternativu. Ostaju fundamentalnije podjele čovječanstva u pojmovima etniciteta, religija i civilizacija koje stvaraju nove sukobe“ (Huntington, 2004: 72). Hladni rat se završio pobjedom „slobodnog svijeta“, tj. zapadne civilizacije, i definitivnim krahom komunističkog poretka na čijim ruševinama su se gradile nove države, a u ambijentu etničkih sukoba, sloma svakog zakona i moralnog kodeksa, pojave novih civilizacijskih obrazaca, uskrsnuća starih neprijateljstava, pojave neokomunističkog i neofašističkog pokreta, razbuktavanje vjerskog fundamentalizma. Pet godina posle pada Berlinskog zida, riječ genocid se čula daleko češće, nego u bilo kojih pet godina hladnog rata“ (Huntington, 2000: 33).

Huntington ne vjeruje u univerzalističke trendove, u pravcu stvaranja jedne univerzalne civilizacije. Naprotiv, smatra Huntington, „na kraju 20. vijeka ideja univerzalne civilizacije pomaže da se opravda zapadna kulturna dominacija nad ostalima društvima i potreba tih društava da podržavaju Zapadnu praksu i institucije ... Nezapad vidi kao zapadno, ono što Zapad vidi kao univerzalno“ (ibid).

No, i samo Huntingtonovo djelo jeste stvaranje strategije odbrane Zapadne nadmoći, moći koja je u padu. Procesi društvene, ekonomske i kulturne modernizacije koji su zahvatili svijet u drugoj polovini 20.v. su srušili trajne izvore identiteta i sisteme autoriteta. „Iščupani iz korijena“, ljudi traže nove izvore identiteta, nove oblike stabilne zajednice, i nove moralne propise koji bi im pružili osjećanje smisla i svrhe. Kulturni revivalizam Azije i Islamsko uskrsnuće jesu, između ostalog, odgovor na suštinska pitanja, *ko sam ja, gdje pripadam?*

2. Identitet kao otpor

Shvatajući identitet kao izvor smisla i iskustva naroda, Kastels smatra, da je u *umreženom društvu* za većinu društvenih aktera smisao organizovan oko primarnog identiteta. Definiše smisao društvenog aktera kao simboličku identifikaciju svrhe njenog/njegovog djelovanja. U izgradnji identiteta društveni akteri potežu za historijom, geografijom, biologijom, institucijama, kolektivnim pamćenjem, ličnim fantazijama, aparatima moći i vjerskim otkrovenjima. Budući da se društvena izgradnja identiteta uvijek događa u kontekstu moći, Kastels predlaže 3 oblika i izvora identiteta: *legitimirajući, identitet otpora* i *projektni identitet*. Identitet oblikovan *u otporu* (ili *iz otpora*), koji stvaraju akteri koje je obezvrijedila, isključila i/ili stigmatizovala logika dominacije, utemeljen na načelima koja su različita ili suprotstavljena načelima na kojima počivaju glavne društvene institucije. Identitet otpora bi mogao biti najvažniji tip izgradnje identiteta u našem društvu. Castells) Kastels izvodi zaključak da najvažnije životne mogućnosti (za sve one koji su isključeni iz savremenoga globalnog mrežnog društva) artikulišu kulturalne zajednice izgrađene na temeljima religijskoga fundamentalizma, nacionalizma, etničke i teritorijalne pripadnosti. Te zajednice, pokazuje on, imaju poprilično zajedničkih crta. Ponajprije, pojavljuju se kao odbrambena reakcija na preovladavajuće savremene društvene trendove, suprotstavljajući im se onim što drže autonomnim, izvornijim generatorima smisla. Stoga je tu uvijek riječ o identitetima koji su presudno obilježeni i opterećeni defanzivnošću. U religijskom fundamentalizmu, kulturalnom nacionalizmu i teritorijalnim zajednicama treba, prema Castellsu, vidjeti reakciju na tri glavne „prijetnje“ na prelazu iz 20. u 21. vijek: globalizaciju, umrežavanje i fleksibilnost, te krizu patrijarhalne porodice. Kastels vjeruje u „mogućnost smislenog društvenog djelovanja... u oslobađajuću moć identiteta“ (Kastels, 2004: 17–38).

Vjerski fundamentalizam je najsnažniji izvor izgradnje identiteta u umreženom društvu. Fundamentalizam, Kastels definiše kao izgradnju kolektivnog identiteta prema identifikaciji individualnog ponašanja i društvenih institucija s normama koje potiču od Božjeg zakona, a protumačio ih je konačni autoritet koji posreduje između Boga i ljudskog roda (ibid, 23).

3. Revitalizacija islama kao izvora identiteta

Tarik Kulenović, u svom djelu „Politički islam“, postavlja niz pitanja čijim odgovorima bismo, možda, mogli odgovoriti na neka aktuelna pitanja sadašnjice, a tiču se prije svega problema oživljavanja vjerskog (islamskog) fundamentalizma, njegovu politizaciju, a uveliko i odnos „islamskih zemalja“ i Zapada (Amerika, Zapadna Evropa). Otkud tolika potreba za iskazivanjem zasebnog identiteta u globalnom društvu? Je li islamizam, ustvari, potvrda postmodernosti muslimana, jer ne treba smetnuti s uma da je među temeljnim idejama postmoderne upravo dekonstrukcija zadanih vrijednosti i identiteta moderne? Je li islamizam postmoderni identitet koji svojim otporom američkoj svjetskoj dominaciji istovremeno dekonstruiše zadani autoritet moderne? Nakon vijeka *amerikanizacije* svijeta možemo razumijeti takav diskurs. Prevlast Amerike u svim područjima života, nakon razdoblja nekritičkog obožavanja i imitiranja ostatka svijeta, nužno je proizvela i reakciju suprotnog predznaka“ (Kulenović, 2008: 6). U komparaciji s drugim vjerama i religijama danas, razložno se vidi da se za islamom poseže kao za načinom pronalaženja i definisanja identiteta (kolektivnog i individualnog), a posebno se osjeća važnost potrage za identitetom u kontekstu globalizacije i njenih mnogolikih procesa. Kulenović islamizam posmatra i kao društvenu agenciju koja je presudno uticala na stvaranje i oblikovanje modernog kolektivnog identiteta muslimana, kao i na oblikovanje politika koje su proizašle iz njega. Islamizam je pojam koji koristimo za označavanje niza političkih ideologija koje islam ne smatraju samo religijom nego i političkim sistemom. Islamisti smatraju kako šerijat (islamski vjerezakon) mora biti osnova za sve zakone u društvu, a muslimani se moraju vratiti izvornim učenjima i prvobitnim modelima islama. Nadalje, oni smatraju kako je zapadni vojni, ekonomski, politički, društveni i kulturni uticaj u muslimanskom svijetu neislamski. Pošto politiku možemo definisati kao borbu za moć kao temeljni društveni resurs, tako i cilj islamista jeste politički jer se prije svega ogleda u borbi za osvajanjem vlasti i preoblikovanju društava u skladu sa svojim ideološkim uvjerenjima. (ibid, 6-7).

Iako se naziva islamskim fundamentalizmom (povratak izvorima vjeri), Kulenović ističe, da se, u stvari, radi o modernoj ideologiji, jer moderan je način na koji se takvi zahtjevi iznose, moderni su i načini organizacije unutar islamističkog pokreta, kao što je moderna i publika kojoj je islamistička poruka namijenjena. Islamizam posmatra kao agenciju društvene promjene. Preciznije, kao agenciju modernizacije. Iako su, na prvi pogled, islamisti najveći protivnici modernizacije, upravo oni sprovode modernizaciju svojih društava. Da bismo to razumjeli, moramo prihvatiti kako se modernizacija nezapadnih društava u postmodernom razdoblju odvijala drukčije od očekivanog oponašanja zapadnog modela. Modernizacija nezapadnih društava se odvijala osvajanjem kolonijalnih sila koje su bile društvene agencije modernizacije ili oponašanjem zapadnog

modela modernizacije. Dekolonizacijski procesi nakon Drugog svjetskog rata i stvaranje nezavisnih nacija-država potvrdili su smjer razvoja nezapadnih društava u stvaranju sekularnog modernog društva koji je izgledao nepovratan. Heroji sekularne modernizacije u muslimanskim društvima, poput Kemal-paše Atatürk, Gamala Abdela Nasera, Habiba Burgibe ili Reze šaha Pahlavija izgledali su kao stvaratelji novog svijeta u muslimanskim zemljama. Iranska revolucija je bila, za sekularni Zapad, nešto što se vjerovalo da pripada prošlosti, što je nespojivo sa modernim vrijednostima. Oslanjajući se na Parsonsovu teoriju modernizacije, po kojoj modernizacija nije rezultirala društvima koja svoj moderni identitet temelje na pukom oponašanju Zapada, već ga stvaraju iz mješavine zapadnog uticaja i autohtonih tradicija, Kulenović smatra, da je islamizam primjer takvog modernog identiteta. Govoreći jezikom Manuela Kastelsa, ovaj autor islamizam definiše kao identitet otpora.

Islamski fundamentalizam, kao obnovljeni identitet i politički projekat, smatra Kastels, jedan je od najpresudnijih procesa koji uveliko određuju budućnost svijeta. No, on nije tradicionalistički pokret. Zahvaljujući svim naporima tumačenja (egzegeze) da islamski identitet ukorijeni u historiji i svete tekstove, islamisti nastavljaju, radi društvenog otpora i političke pobune, s obnovom kulturnog identiteta, a to je itekako moderno (Kastels, 1998: 25). Prema Hantingtonu, Islamski preporod je svojim dosegom i dubinom najnovija faza u prilagođavanju islamske civilizacije Zapadu, pokušaj da „rješenje“ ne nađe u zapadanim ideologijama, nego u islamu. Muslimani se okreću islamu kao izvoru identiteta, značenja, stabilnosti, legitimiteta, razvoja, moći i nade. Islamsko uskrsnuće proizvod je i pokušaj hvatanja u koštac s modernizacijom.

Bek i Grande govoreći o svjetskom društvu rizika i ugroženosti koje iz njih proizlaze u obliku ekoloških, ekonomskih i terorističkih opasnosti iznose kako je tokom 20. vijeka Evropa bila regija od koje je kretala najveća ugroženost međunarodnoj sigurnosti. Dok se danas taj epitet može pripisati političkoj geografiji Bliskog istoka. Smatraju da koje god mjerilo primijenili, zemlje te regije ugrožene su propadanjem, tiranijom, fundamentalizmom i terorizmom – a time su ujedno i akutni problem unutrašnje sigurnosti Evrope, ali i Zapada (Bek, U.; Grande, 2006: 276–278).

4. Hrišćanski fundamentalizam

Hrišćanski fundamentalizam je, smatra Kastels, trajno obilježje američke historije. Američko društvo koje se nalazi na granici društvene promjene i pojedinačne pokretljivosti prinuđeno je ponekad da dovodi u sumnju dobrobiti modernog doba i sekularizaciju, žudeći za sigurnošću tradicionalnih vrijednosti i institucija ukorijenjenih u Božjoj volji. (Kastels, 1998:31) Iako je za neke godina 1989. godina značila zalazak fundamentalizma (uporedo s padom komunizma), radilo

se samo o krizi organizovanja, a ne fundamentalističkog identiteta. Hrišćanski fundamentalizam je širok i raznolik trend, a „u središtu konzervativnog hrišćanskog razmišljanja, oblikujući njegov osjećaj za ono što jeste (za njegovo ja), nalazi se čin preobraćenja, čin vjere i opraštanja po kojem su grešnici dovedeni iz stanja grijeha u stanje vječnog spasenja. Kroz ovo osobno iskustvo ponovnog rođenja obnavlja se cijela ličnost i postaje početno mjesto za izgradnju, ne samo osjećaja automnosti i identiteta, nego, takođe, i društvenog položaja i političke svrhe. Ova „utvrda hrišćanskog života“, mora biti obnovljena potvrđivanjem najviše vlasti muškarca nad ženom, patrijahalizma i svetosti braka (ibid, 32).

Kastels smatra da fundamentalizam nije racionalizacija klasnih interesa ili teritorijalne pripadnosti. Prije se radi o tome da on djeluje na političke procese u odbrani moralnih i hrišćanskih vrijednosti. On je reaktivan pokret koji ima za cilj izgradnju društvenog i ličnog identiteta na temelju slike o prošlosti i njene projekcije u utopiji budućnosti, kako bi se preovladala nepodnošljiva sadašnjost. Ali, reakcija na što, pita Kastels? Sto je to nepodnošljivo? U procesu globalizacije društva su postala institucionalizovana kao globalne činjenice. One djeluju u sekularnim uslovima, u međusobnim odnosima drže se sekularnih pravila. Upravo zato što je globalni poredak institucionalizovani normativni poredak, moguće je da se ovdje pojavljuju neke potrage za „konačnim temeljem, za određenom transcendentnom stvarnošću izvan ovog svijeta, u odnosu prema kojoj bi se ovo drugo moglo jasnije definisati“. U 90-tim godinama u SAD-u, hrišćanski fundamentalizam se suprotstavlja kontrolisanju zemlje od strane „svjetske vlade“ (MMF, UN, STO), koja zamjenjuje svjetsku vladu. Čini se da je izgrađivanje hrišćanskog fundamentalističkog identiteta pokušaj ponovnog uspostavljanja kontrole nad životom i zemljom, kao direktni odgovor na procese globalizacije koji se ne mogu držati pod kontrolom (ibid, 33–35).

5. Rast novih nacionalizama

Značajno je spomenuti još jedan vid identiteta otpora globalizaciji koji se javlja u formi kulturnih nacionalizama. Globalizacija ponajprije razvaljuje „građevinske blokove“ nacije države, i kao takvu je zapravo uveliko denacionalizuje, ograničavajući joj autonomiju odlučivanja i suverenitet, koji mora „dijeliti“ s drugim akterima zbog odnosa moći među akterima. Riječ je o globalizaciji politike koja rastače nacionalno državni politički identitet, pokušavajući graditi nadnacionalni. Onda globalizacija kulture preko industrije zabave i globalnog društva spektakla dekonstruiše kulturne identitete, smjerajući na ukidanje kulturnih raznolikosti i stvaranje uniformisane globalne kulture i identiteta. Ona dovodi u pitanje pojedinačne kulturne identitete kao, na primjer, jezičke, koji jedva mogu preživjeti pred engleskim kao globalnim ili svjetskim jezikom. Pa se onda još jednom nameće pitanje „čiji je naš jezik“? Svijet nije

uniformisana tikva, nego raznolikost kultura u svoj njegovoj identitetskoj raznolikoj pojavnosti. A na djelu je obrana prava na raznolikosti egzistencije identiteta (Kastels, 1998: 248–266).

6. Identitet i sigurnost

Globalizacija ima različit uticaj na kulturni/kolektivni/nacionalni i lični identitet. J. A. Šolte razmatra pitanje identiteta i ljudske sigurnosti. Osjećaj sigurnosti se ne tiče samo vojnog i ekonomskog aspekta, već i psihološke i kulturne dimenzije. Kada se to tiče identiteta značajno je pitanje ko smo, pitanje samoidentiteta, gdje pripadamo, šta želimo da postanemo, zajedno sa uvjerenjem da će okolina poštovati i nastojati da očuva ove načine *postojanja, pripadanja i postajanja* (being, belonging and becoming). (Sholte, 2000: 304). S pozitivne strane, savremena globalizacija obezbjeđuje širi okvir za istraživanje i izražavanje individualnog i kolektivnog identiteta. Porast nadteritorijalnog prostora je dalo više mogućnosti za izražavanje onih elemenata identiteta koji nijesu bazirani na državi–naciji, kao što su klasa, rod, generacija (mladi naročito), manjinski narodi, religija, profesija i seksualna orijentacija. Globalizacija je, u tom smislu, ohrabrila izdizanje iz jednodimenzionalnog nacionalizma (koji je preovladavao ranih 20-tih) ka većem pluralizmu. Mnogi ljudi su dobili sigurnost u sebe zbog ženskog aktivizma, isticanja manjinskih seksualnosti, slavljenja autohtonih kultura. S druge strane, obrt ka pluralnim, višedimenzionalnim i hibridnim identitetima je smanjio sigurnost u jednostavnost, predvidivost, koji je obilježavao „teritorijalistički“ svijet gdje je kolektivni identitet bio jasno povezan sa jednom nacijom i njoj odgovarajućom državom. Ovaj, sve više globalizovani svijet, može uticati da se individua osjeća sve više usamljeno i izdvojeno (ibid., 305).

7. Odnos ekološke krize i identiteta

Savremena globalizacija, ponekad, narušava sigurnost u identitet kroz destrukciju prirodnog okruženja, tj. degradacija biodiverziteta ima za direktnu posljedicu uništavanje kulturnog diverziteta. Različita životna okruženja su podlegla invaziji elektronskih mas-medija, planetarnog turizma, globalnog engleskog, konzumerizma i drugih nadteritorijalnih intervencija koja su protivurječna lokalnim interesima. Internet, ističe Sholte, nije koristan oralnim kulturama. Putevi i drugi veliki infrastrukturni projekti koje finansiraju globalne institucije ili grade globalni preduzimači u velikoj mjeri ugrožavaju autentične kulture. Npr., krčenje šuma zarad izgradnje saobraćajnica, raznih sportskih ili poslovnih centara ugrožava opstanak autohtonih plemena i njihovih kultura. Na ovaj način se javlja opravdani strah da se navršava kulturni diverzitet zajedno sa biološkim diverzitetom (Sholte, 200: 306).

Razmatranja o globalizaciji, ekološkoj krizi i novim identitetima u post-modernoj kulturi podrazumijevaju napore da se razumije kultura modeme civilizacije i način kako je ona dospjela u sadašnje stanje. Većina onih koji pokušavaju razumjeti postmoderno stanje, kao i većina onih koji pokušavaju pronaći korijene environmentalne krize, drže zapadnu civilizaciju opsesivnom i teže stvaranju novih načina života ili, pak, ponovnom oživljavanju starih iskustava, načina mišljenja i življenja u skladu s prirodom i kulturom. Ovdje se kultura i priroda ne doživljavaju kao podijeljen entiteti, nego kao zajednički integrisani u jednu holističku cjelinu. Zapadnjačka društva misaono su utemeljena na racionalnosti, matematičkom operacionalnom, pa i mehanicističkom načinu mišljenja koje prirodu primarno posmatra kao skup sirovina preradom kojih nastaju bolje i sigurnije okolnosti življenja za čovjeka. Središnji moment ili, bolje reći, središnja mogućnost tog procesa, nalazi se u tehnici koja je praktična primjena nauke. Pojednostavljeno gledajući, ovakav pogled na prirodu i načini korištenja doveli su destrukcijom do ekološke krize.

Na urođenička i lokalna društva često se gleda kao na čuvare prirode. U središtu filozofije njihov načina života i odnosa prema prirodi kao glavna se javlja riječ harmonija, sklad čovjeka i prirode. Budući da je i čovjek dio prirode, njegovo djelovanje takođe mora težiti ravnoteži u prirodi. Poljoprivreda u tom shvatanju može osigurati ravnotežu postojanja kroz odnose, ne samo ljudi međusobno, nego i među prirodom i božanstvima. Tako, na primjer, blagosiljanje polja u nekim kulturama nije samo spektakl, nego neodvojivi dio života u kojem je najviša vrijednost sklad sa zemljom. Ovi, i slični rituali se odvijaju u visoko određenom kosmološkom i socijalnom kontekstu utemeljenom na uvjerenju kako biljke, životinje i kristali sadrže duh ili su manifestacija duha predaka. U tom pogledu možemo reći kako su mnogi djelovi prirode za urođeničke narode nadgradnja ljudskog društva i to ne samo u prostornom smislu, nego i u smislu spiritualne i životne povezanosti. Zapadnjaku, koji svoje potrebe gleda kao prvenstveno materijalne, ova shvatanja mogu biti neprihvatljiva. Gledano sa ekonomske tačke, prirodni resursi su samo faktor proizvodnje, zajedno s radom i kapitalom, priroda se posmatra kao skladište korisnih materijala za stvaranje profita. Sve postaje roba i sve dolazi u obzir za trgovinu. Riječima Toma Greavesa: „...cilj je zagospodariti kulturnim informacijama i proizvodima načinjenim na temelju tih informacija. Kulturne informacije uključuju religijska uvjerenja i prakse, znanje s područja etnobotanike, znanje o resursima i povoljnim lokalitetima u urođeničkim zemljama, tradicionalne oznake i simbole, i folklor. Ukratko, svo kulturno znanje koje ima moguću komercijalnu primjenu. Neki od mnogih primjera (...) uključuju komercijalizaciju tradicionalnih usjeva i proizvoda na temelju divljih biljnih vrsta, korištenje tradicionalnih simbola i djelatnosti u neukusnim komercijalnim oblicima, kao što su sportske maskote plemenskih imena ili ono koje odnose na Indijance uopšte. Najveći oblik stimulisanja ovakvog ponašanja mogli bismo

nazvati 'milenijskim kapitalizmom', kojeg možemo opisati kao ekstremni oblik kapitalističke aktivnosti na kraju dvadesetog vijeka, koju esencijalno obilježava uvjerenje da agresivna preduzetnička pohlepa ima prioritet nad svim drugim. U globalnoj slagalici profita urođenička su društva poželjno lovište“ (Krznar, 2008: 138).

Vrijedi, svakako, ponovo naglasiti kako je destrukcija prirode uvijek povezana s kulturnom destrukcijom budući da osiromašenje prirodne okoline uvijek dovodi do osiromašenja kulturnih obrazaca. A upravo to i jeste jedna od negativnih posljedica globalizacije. No, protivurječnost globalizacijskih procesa se pokazuje i kada je u pitanju problem očuvanja autohtonih kultura i kulturnog identiteta. Upravo sredstva koja u velikoj mjeri doprinose navedenim problemima mogu biti moćna poluga za osvarivanje suprotnih efekata. O tome govori Sholte, kada kaže da, „globalizacija ima različit uticaj na identitet. Na jednoj strani globalizacijski procesi se mogu očitavati u nasilnoj kulturnoj homogenizaciju, naročito kroz vesternizaciju i amerikanizaciju, a sa druge strane nude se mogućnosti za kulturno oživljavanje i inovaciju. Tehnologija može biti upotrebljena u svrhe ponovnog „ojačavanja“, kako Šolte kaže, *uspavanih, oslabljenih* identiteta. Npr., video produkcija je doprinijela revitalizaciji beduinske kulture u Egiptu. Televizija je pomogla, unaprijedila samosvjesnost Aboridžina u Australiji, Katalonaca U Španiji...” (Sholte 2000: 306). Povećanje svijesti o značaju očuvanja sopstvenih kultura, u mjeri u kojoj je to moguće, raste i kod društava čije su kulture, zbog prodora ekonomizma, po predviđanjima, bile osuđene na nestanak. „Donedavni hijerarhijski poredak nacija i rasa s Evropljanima i Amerikancima na vrhu hijerarhije i „primitivcima“ na dnu, kao što su australijski Aboridžini, postaje danas ugrožen procesima globalizacije, budući da identifikacija nacionalnog identiteta vodećih zapadnih nacija sve više slabi „odozdo“, od strane manjina različitih kulturalnih identiteta. Nekad gotovo istrijebljene ili barem marginalizovane grupe i kulture, na primjer, sjevernoameričkih Indijanaca ili afričkih naroda, danas odbijaju odbacivanje ili podcjenjivanje svoje kulture kao „primitivne“ i „neevolutive“ tražeći da im se prizna identitet njihovih tradicionalnih kultura“ (Galić, 2001: 177).

8. Perspektive: jezik i identitet

Nije slučajnost što se uporedo sa zanimanjem za probleme kulturnog identiteta javlja zanimanje za pitanja i probleme jednoga od ključnih činilaca u procesu identifikacije – jezika. Jer uprkos tome što se komunikacija među ljudima i zajednicama odvija na više načina, jezik i govor su, direktno ili indirektno, ipak osnovno sredstvo komunikacije. A jezik je, kao i svaki drugi kulturni element, podložan promjenama.

Svijest o jezičkoj raznolikosti duboko je prisutna u čovjekovoj komunika-

cijskoj praksi. No, jezička situacija se danas rapidno mijenja, tako dok s jedne strane nekim jezicima iz dana u dan raste (nad)moć jer zadobivaju sve više govornika, s druge pak strane brojni jezici nestaju. Šolte ističe da preko polovine jezika koji se sada govore prijeto opasnost od gašenja, i neki lingvisti su predviđali da bi 90% moglo izumrijeti tokom 21. v. Globalni mediji su podstakli ovaj trend isticanjem samo par svjetskih jezika. (Sholte, 2000: 306). Naravno, u tehničkom smislu ni jedan jezik sam po sebi nije superioran u odnosu na druge jezike, niti je sam po sebi dominantan. Društveni odnosi, tj. izvanjezične činjenice pokazuju da, kada političke, ekonomske i prostorne granice spoje dvije ili više kulturnih i etničkih/nacionalnih zajednica, dominantnim postaje jezik one čiji su govornici dominantni na političkom, ekonomskom i prostornom planu. Na jezičku situaciju i s njom povezanu ekonomsku i političku moć u pojedinim zajednicama (na raznim stranama svijeta) izgleda da su u prošlosti najdramatičnije uticale kolonijalne ekspanzije velikih sila i migracije stanovništva. Jezici su se doslovno prenosili s jednog dijela svijeta u drugi. Budući da danas na oblikovanje jezičke situacije (širenje jednih a potiskivanje i nestajanje drugih) najviše utiče neoliberalna globalizacija koja stvara model „korporacijskog multikulturalizma koji dovodi u pitanje pluralizam kultura zbog profitne nezasićenosti *homo oeconomicusa*, s opasnom tendencijom ukidanja kulturnog pluralizma ili dovođenja u pitanje potonjega...“, nestajanje jezika teče sve brže (Grbić, 2004: 240–243).

Dominacija engleskog jezika danas je više nego očigledna. Danas je engleski *lingua franca* cijelog svijeta. „Bez obzira razmatramo li engleski kao „jezik–ubicu“ ili ne, tumačimo li širenje njegove upotrebe kao benignu globalizaciju ili jezički imperijalizam, ekspanzija engleskog jezika je nepobitna i, kako se čini, nezaustavljiva“ (ibid., 248). No, brojni autori će izvesti zaključak da će ovaj proces vremenom izgubiti na snazi te da će opstanak jezika imati drugačiji put. Više je razloga za to. „Jezici su dio kulturnog i etnonacionalnog identiteta, a identiteti su duboko ukorijenjeni u svijesti svojih govornika. Lokalni su jezici često označitelji „autentičnosti“, koja nije samo suština globalne istorije čovječanstva nego i egzistencije određene zajednice uopšte. Jezički pluralizam u situaciji kad je svaki jezik označen vlastitom društvenom funkcijom, mogao bi biti dijelom budućnosti ljudske vrste. U tome smislu opravdano je vjerovati i u opstanak različitih identiteta (ibid., 248)

Zašto bi i lokalni identiteti mogli opstati? Zato što je jezik tek jedna od dimenzija sveukupnoga identiteta i zato što, prema Barthu i Smitu, promjenom jednoga elementa iz kulturnoga repertoara zajednica nužno ne mijenja svoj „prvobitni“ identitet. Zato što se procesom lokalizacije rađa jezičko prilagođavanje te se u traženju identiteta kolektiv ponovo može usmjeriti na svoju kulturu, tj. na sebe samu. Zato što maternji jezik koji je grupa zamijenila nekim drugim može i dalje postojati kao činilac identiteta, ali ne na komunikacijskoj nego na manifestacijskoj razini te i uz pomoć izgubljenoga jezika može i dalje, prema

Andersonu, zamišljati zajedništvo. Napokon, zato, jer će se procesima lokalizacije događati pomaci i premještanja činilaca identiteta, pa će se identiteti promijeniti i redefinisati, a nikako nestati (ibid., 249).

9. Smisao (kulture) globalizacije

Cjelokupni projekat sadašnje globalizacije polazi od neproblematizovanog ideološkog pojma napretka. Napredak se, uglavnom svodi na ekonomsko-tehnoški rast, što je u stvari sužavanje samog pojma. Pojam napretka bi se morao odnositi na cjelokupnost društvenog razvoja, obogaćivanje čovjekove slobode, uslove njegovog života i samostvaralaštva, kako na sadašnjost, tako i na budućnost čovječanstva. Dominacija ekonomskog nad društvenim životom ispoljava se kao očigledna degradacija biti u imati, ljudska bića se ne izjednačavaju sa onim što neko jeste, već što ima. U društvima „oskudice”- novac, stvari, čak i životne namirnice dobijaju status najvišeg dobra i cijeli horizont vrijednosti obilježen je onim *nemati* a ne onim *biti*. Pitanje, suštinsko jeste: Sta osim stvari? Da li me njihovo sticanje ispunjava? Globalizacija svedena samo na ekonomske dimenzije, nosi sa sobom krizu življenja, krizu cjelokupne civilizacije, u kojoj je društveni život potčinjen kapitalu i njegovom planetarnom širenju.

Efikasnost privrede jeste pretpostavka materijalnih uslova života, što ipak ne znači i viši kvalitet cjelokupnog života. Osim materijalnih postoje i kulturno-duhovne i emotivne potrebe čovjeka, a ako se one ne zadovoljavaju i ne razvijaju, onda je materijalno bogastvo praćeno duhovnim siromaštvom i zakržljavanjem čovjekove ličnosti. Kategorija smisla svakog oblika čovjekovog bivstvovanja uvijek je vezana za određene opšteljudske, kolektivne i individualne ideale i vrijednosti, u krajnjoj liniji za razumijevanje ljudske sreće. M. Pečujlić ističe, da „savremena globalizacija ima američki lik, i da neoliberalni projekat turboglobalizacije, koji silovito vodi polarizaciji vodi sve dubljoj provaliji između svjetova. Jaz između bogatih i siromašnih sve više raste, a slična je situacija i unutar društava. U konačnom, ekonomski rast ne znači i pravedniju raspodjelu bogatstva“ (Pečujlić, 2002: 54).

„Potčinjavanje svijeta“ nije samo stvar ekonomije, politike ili vojnih sredstava. Potrebno je jedno suptilnije sredstvo, a to su *ideje* i *vrijednosti*. Usvajanjem ideja i vrijednosti onih zemalja koje dominiraju svijetom može se govoriti o hegemoniji u pravom smislu riječi. „To je onaj činilac koji je daleko više od puke nadgradnje. Jer, ideje i vrijednosti ulivaju smisao. Svijet se osvaja nametanjem smisla (Vidojević, 2005: 46). Ako bismo se ponovo osvrnuli na Kastelsovo određenje identiteta kao „izvora smisla i iskustva“, nije začudo da se ljudi ponovo okreću religiji i/ili naciji za pronalaženje istog. Naime, promjene su razumljive i uvijek ima ljudi koji im teže, kao i onih skeptika koji zadržavaju jednu vrstu distance spram njih, smatrajući da te promjene pod uticajem nove globalizacije

svijeta uveliko razaraju svekolike već etablirane identitetske strukture. Odnosno smislove, slike i samorefleksije pripadnosti. U kontekstu napretka, te se ustaljene identitetske strukture ljuljaju i bivaju bačene u polje neizvjesnosti. Neizvjesnost se najbolje nastoji kompenzovati poljima izvjesnosti u potrazi sa stabilnošću, redom, smisljenošću ili tipom tvrdoga identiteta. A taj se tvrdi, ili *identitet otpora*, pojavljuje kao zaštitnički mehanizam od razarajućih sila globalizacijskog procesa.

Kada je u pitanju kultura, teško je očekivati da se prvenstveno kulturom možemo suprotstaviti procesima potčinjavanja čiji su nosioci „moćne“ zemlje. Ne može ona biti izolovana od opštih ekonomskih, tehnoloških i političkih tokova. Kultura djelimično može biti čuvar i njegovatelj nacionalnog identiteta i opšteljudskih vrijednosti. Moć dospjeća pojedinih kultura na globalnu ravan zavisi uveliko od moći države i privrede koje stoje iza tih kultura (Vidojević, 2005: 49). Bez obzira na utemeljenost ovakvog razmišljanja „kulturu ne možemo razumijevati i tumačiti kao gotovu činjenicu, tvorevinu koja se uklapa u postojeći red stvari, u postojeće društvene odnose, što znači da čovjek sa kulturom treba da mijenja postojeće prema ljudskoj mjeri, a mijenjajući postojeće okolnosti čovjek mijenja i samog sebe“ (Božović, 1991: 21). Ovakvim se shvatanjem kultura, nasuprot dehumanizovanog globalizma, postavlja kao vrijednost po sebi, kao nešto čemu se pojedinci mogu i trebaju „obratiti“ u konstrukciji svojih identiteta. Kulturni identitet bi se gradio na onim vrijednostima koje će pojedincu dati alternativu smislenijeg života sa mogućnošću stvaralačkog prevazilaženja svih „zamki“ materijalistički orjentisane civilizacije. „Naučno-tehnološka revolucija, kao civilizacijski (iz)um, isturila je u prvi plan tehnologiju kao novu ideologiju (Markuze), tj. moćno sredstvo vladanja ljudima, čime spontanost i autonomnost kulture sve više vraća u davnu prošlost. A to nameće gubljenje kulturnog identiteta.“ (Božović, 2007: 86) Suprotno, nijedna kultura nije bez ljudskog lika, te upravo ta činjenica čovjeku širom otvara „vrata“ za sopstvenu humanizaciju. Iako se proces kulturnog ujednačavanja sve više širi pod uticajem scijentifikacije (racionalizacija), tehnizacije (standarizacija), formalizacije (depersonalizacija) i birokratizacije (unifikacija), to ne znači da kultura u potpunosti gubi svoje osnovno (stvaralačko) obeležje. Naprotiv, „*značenje kulture treba temeljiti na samostvaralačkoj praksi u povijesti ljudskog roda sa stalnom upućenošću na ono buduće, ono što je ispred sadašnjeg i što može doći do čovjeka i za njega, na čovjekovo osvestranjivanje potreba (kulturu potreba), kako za jednog čovjeka tako za sve ljude*“ (Božović, 1991: 48).

Smisao globalizacije se može „provjeravati“ na osnovu toga kako su distribuirani efekti globalizacije, prije svega efekti tehnološkog i ekonomskog rasta, ali i institucionalizacija sloboda. Zatim širenja ljudskih prava, odnosno globalizacija demokratije. Nesumnjivo ljudska prava i slobode se šire uporedo sa dostizanjem demokratskih standarda, ali, Gidens smatra da je demokratija „nježan cvijet“ i ljudska prava se svakodnevno gaze širom svijeta, i da je potrebna

„demokratizacija demokratije“ (Giddens, 2005: 103). Na polju kulture bitno je da se prihvati postojanje mnoštva kultura, njihova različitost i legitimnost različitih izraza ljudskog duha. Postavlja se pitanje njihovih dodira, susreta, sukoba, ukrštanja, međuiticaja i potiskivanja i ujednačavanja. Ako postoji težnja za proširivanjem vladajućih vrijednosti zapadne civilizacije, u kulturnom smislu, i ako se dovodi u pitanje postojanje različitih kulturnih identiteta i suzbija mogućnost izbora, onda je smisao globalizacije pod znakom pitanja.

Literatura

- Beck, U. (2003), *Šta je globalizacija*, Vizura, Zagreb.
- Beck, U., Grande, G. (2006), *Kosmopolitska Europa*, Školska knjiga, Zagreb.
- Božović, R.R. (1991), *Kultura potreba*, Naučna knjiga, Beograd.
- Božović, R.R. (2007), *Kulturni identitet u globalnoj integraciji*, Sociološka luča, god.1, br.1, Nikšić
- Castells, M. (1998), *The rise of the Network, society, black well*, Malden, MA.
- Castells, M. (2000), *Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb.
- Giddens, A. (2005), *Odbjegli svijet – kako globalizacija oblikuje naše živote*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb.
- Grbić, J. (2004), *Jezični procesi, identitet, globalizacija*, Narodna umjetnost, 1/2, Zagreb.
- Galić, B. (2001), *Globalizacija, okoliš i novi identitet*, Politička misao, br.4, Zagreb.
- Huntington, S. (2000), *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica.
- Huntington, S. (2004), *Nova američka ideologija*, Evropski glasnik, br.9.
- Jan Art, S. (2000), *Globalization: A critical introduction*, Palgrave Macmillam, London.
- Kalanj, R. (2007), *Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta*, Sociologija ekologije, vol.16, br.2–3, Zagreb.
- Kalanj, R. (2007), *Globalizacija i postmodernost*, Politička kultura, Zagreb.
- Krznar, T. (2008), *Globalizacija kao destruktorka identiteta*, Politička misao, br.4, Zagreb.
- Kulenović, T. (2008), *Politički islam*, V.B.D., Zagreb.
- Milorad, A. (2001), *UR, Globalizacija*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split.
- Pečujlić, M. (2002), *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd.
- Vidojević, Z. (2005), *Kuda vodi globalizacija*, Filip Višnjić, Beograd.